

מאירה יצקא לבית קפאן

מאורשים ותושבים

בארץ ישראל

שנים 1917 - 1918

ניר בנים תשע"ח 2018

התוכן

3	מבוא
4	האישים כותבי המקורות
6	גירוש תל-אביב, יעדי הגירוש
7	כפר- סבא; דיור למגורשים
9	בעיית המים בכפר-סבא
9	מחלות ותמותה בכפר-סבא
10	בעיית המזון; מצות לפסח
11	מגורשים בכפר-סבא; נתונים
11	המושבה חדרה כקולטת המגורשים
14	זיכרון יעקב
16	דרכי הנדודים של יוסף אליהו שלוש
17	סיכום
19	ביבליוגרפיה

ברשימה זו, ברצוני לסקור את מערכת היחסים בין אנשי מושבות השרון והשומרון לבין מגורשי תל אביב יפו, שהופנו אליהן בתקופת מלחמת העולם הראשונה 1917 – 1918. ידוע לי שמחקרים נוספים עסקו במגורשים שהגיעו לאלכסנדריה, למושבות הגליל ואף לדמשק. (באותה תקופה כונו המגורשים "מהגרים" אני העדפתי לכנותם כפי שהיה מצבם, "מגורשים"). בחיבור זה אתרכז במגורשי תל אביב, יפו ופתח תקווה שהגיעו ברובם לכפר סבא, לחדרה ולזיכרון יעקב. לשם כך, אסתמך בעיקר על מקורות ראשוניים, שנכתבו על ידי המגורשים עצמם. אתרכז בחיי היום יום שלהם, בקשייהם ובאובדן היקרים להם. אסתמך על ספריהם של מנחם קליונר, איש וועד ההגירה "מגלת כפר סבא קורות הגולים בכ"ס תרע"ז – תרע"ח" שנכתב סמוך לאירועים וראה אור בשנת תר"פ (1920), ושל מאיר דיזנגוף "עם תל אביב בגולה קורות הגולים בכ"ס תרע"ז – תרע"ח". מקור נוסף הוא יומניו של מרדכי בן הלל הכהן, (1856 – 1936) שהיה ממנהיגי תל אביב וממנהיגי היישוב בעת מלחמת העולם הראשונה. היה ממגורשי תל אביב. יומניו, "מלחמת העמים" מהשנים 1914 – 1918 נכתבו בעת התרחשות האירועים עצמם. מקור ראשון, הידוע למתי מעט הוא ספרו של יוסף צבי פאלק (1869 – 1953) שנתגלה על ידי נכדו אריאל סימקין אחרי מותו והוציא לאור בהוצאה פרטית ב 2003. פאלק השאיר שתי מחברות של זיכרונות הסוקרות את תולדות חייו. המחברת הראשונה "הגרוש" נכתבה ב 1921 סמוך לאירועי הגירוש מתל אביב ונדודי המשפחה בעת המלחמה, והשנייה "ימי שניי" ב 1938 בה הוא סוקר את תולדות חייו מילדותו ברומניה, עלייתו ארצה וחיי משפחתו. מקור נוסף של אחד המגורשים הוא סיפורו של י.ח. ברנר "המוצא" בו הוא מתייחס למגורשים מכפר סבא והמוצאות אותם במושבה חדרה. יוסף חיים ברנר (1881 – 1921) היה מ 1915 מורה בגימנסיה הרצליה, והיה ממגורשי תל אביב שהגיעו לכפר סבא ולחדרה. סיפורו "המוצא" מתייחס לתחושותיו ולניסיונו כנציג המגורשים. למרות שאין הוא מציין את שמות המושבות בהן הוא דן, הרי ברור שהכוונה לכפר סבא ולחדרה. מקור חשוב נוסף הוא ספרו של יוסף אליהו שלוש (1870 – 1934) "פרשת חיי". שלוש יליד יפו, ממייסדי תל אביב, שהערבית הייתה שגורה בפיו, ניגוד לעסקנים היהודים האחרים יוצאי אירופה: הוא הכיר מקרוב את ראשי הציבור הערבי ועשה רבות על מנת לקרב בין התושבים היהודים והערבים. בתקופת גירושו מן העיר נדד בין פתח תקווה, קלקיליה וכפר ג'אמל. תוך כדי שהותו במקומות הגירוש דאג לאספקת הצרכים החיוניים של עשרות הגולים שהצטרפו למשפחתו. בניגוד למגורשים שהיו במושבות השרון והשומרון, קבוצת המגורשים בראשותו של שלוש, נחשבו אורחים במקומות מגוריהם. (על כך להלן)

האישים כותבי המקורות

יוסף אליהו שלוש (1870 – 1934)

נולד ביפו לאביו יליד אורן באלג'יריה ולאמו ילידת בגדד. למד בתלמוד תורה ביפו ובבית הספר "תפארת ישראל" בבירות. ממייסדי תל אביב, ואחד המתיישבים הראשונים בה. עסק בבנייה, ובנה את שלושים ושניים בתיה הראשונים של "אחוזת בית" ואת גימנסיה הרצליה. הקדיש רבות מזמנו לצרכי ציבור והיה חבר עיריית יפו עד 1926, ובמועצת העירייה הראשונה של תל אביב. היותו איש המקום והיכרותו עם תושבי ארץ-ישראל והשלטונות התורכים הביאו לכך, שהיה ביחסי ידידות עם ראשי הציבור הערבים ביפו. שלוש שלט במספר שפות: ערבית, תורכית וצרפתית, ששימשו אותו פעמים רבות כמגשר ומקרב בין התושבים היהודים והערבים של תל אביב ויפו. ספרו האוטוביוגרפי "פרשת חי" מהווה מקור נאמן על ייסוד תל אביב, תקופת מלחמת העולם הראשונה בארץ-ישראל, הגירוש מתל אביב והתלאות שעברו הוא ומשפחתו, בראשית השלטון הבריטי ובמאורעות תרפ"ט.

מנחם יעקב קליונר (1885 – 1965)

נולד בחווה ליד וילנה, ליטא. בעל השכלה תורנית וכללית. בהיותו בן 18 יצא לבדו לארץ-ישראל ובדרך נתקע בטרייסט ונשאר בה 15 שנה. שם פעל לטובת העולים שעלו לארץ-ישראל. ב 1916 עלה לארץ ועסק במסחר ביפו, והיה "מאזרחיה הבולטים של תל אביב בראשיתה". ניהל את העזרה למגורשים בתקופת מלחמת העולם הראשונה בארץ. הוא דאג לצורכיהם במקומות מגוריהם הזמניים, שם טיפל בבעיות חיי היום יום שלהם. הוא הכיר את צורכיהם מקרוב מאחר והוא עצמו היה מגורש. הוא ניהל משא ומתן עם וועדי המושבות בפתח תקווה, בכפר סבא ובחדרה, עמם טיפל בבעיות מזון, מגורים וקבורת המתים. בעת הכיבוש הבריטי עזבו המגורשים האמידים את חדרה, נשאר קליונר לבדו לפעול עם הנשארים עד אשר עזבו אחרוני המגורשים. ספרו "מגלת כפר סבא קורות הגולים בכ"ס תרע"ז - תרע"ח" ראה אור ביפו בשנת תר"פ (1920) ומהווה מקור ראשון ממדרגה ראשונה המשקף את היחסים בין וועד ההגירה המרכזי לוועדי המושבות אליהן הופנו המגורשים.

יוסף צבי פאלק (1869 – 1953)

יוסף צבי פאלק נולד בעיירה מוינעשט ברומניה. עיר זו הייתה הראשונה ממנה יצאה הבשורה לרכישת קרקע בארץ-ישראל ולהתיישב בה. למטרה זו, נשלחו שליחים שתררו את הארץ, ורכשו את אדמות הכפר הערבי ג'עונה על מנת להתיישבות בו. אותה עת התארגנו יהודי מוינעשט לעלייה ארצה בהם פאלק ומשפחתו ושמונים משפחות נוספות. הם התיישבו בג'עונה וקראו למקום ראש-פינה. לימים עזבה המשפחה את ראש פינה והתיישבה ביפו. פאלק למד את מלאכת כריכת הספרים, הקים משפחה ונדד לירושלים ולעזה בחפשו מקור פרנסה. כאשר הגיע הפקודה שיש לעזוב את יפו

נדד לפתח תקווה ומשם לכפר סבא, לחדרה ולזיכרון יעקב. לאחר פטירתו מצא נכדו אריאל סימקין, שתי מחברות שכתב. אלה מכילות כתבי זיכרונות: "הגרוש...שני ימי חי" המחברת הראשונה נכתבה ב 1921, סמוך לאירועים הטראגיים בדברי ימי המשפחה וכוללת את הקורות עמה מראשית הגירוש עד לחזרתם לתל אביב. המחברת השנייה מתארת את דברי ימי המשפחה מיום עלותם ארצה עד לשנים הראשונות לחזרתם לתל אביב לאחר הגירוש. אריאל סימקין ערך את המחברות, הוציאן לאור בהוצאה פרטית והוסיף הערות היסטוריות ומראי מקומות מתוך המקרא והתלמוד. במבוא לספר כותב סימקין: *תחושתו היא שהמחברת הראשונה נכתבה בלהט תחושת הכאב והעלבון שחש לאחר האירועים המתוארים ב"הגרוש". המחברת השנייה נראית לי יותר ככתיבה של איש הרוצה, כמו כולנו, להותיר לקראת סיום חייו "עקבות בחולות הזמן".* ספרו של יוסף צבי פאלק מהווה מקור מהימן לתחושותיו של איש משפחה הלוחם להציל את משפחתו וילדיו חרף האסונות שפקדו את המשפחה בדרכי נדודיהם כמגורשים. חבל שפרסום זה הגיע למתי מעט ולא הפך לנחלת הכלל.

יוסף חיים ברנר (1881 – 1921)

נולד באוקראינה, למד בחדר ובישיבה. מן הישיבה גורש ב 1897, כאשר החל בתהליך של חזרה בשאלה. ברנר החל בלימודי חול ובעבודה ספרותית. את סיפוריו הראשונים הוא פרסם ב"המליץ" וב"תושיה". הוא ערך עיתון ספרותי ביחד עם חברו אורי ניסן גנסין. בשנים 1901 – 1904, שירת בצבא הרוסי ממנו ערק והגיע ללונדון ב 1904. בלונדון המשיך בעבודתו הספרותית והתפרנס כסדר דפוס. שם גם יסד את הירחון הספרותי "המעורר" שהיה אותה עת כתב העת היחיד לספרות עברית. בשנת 1909 עלה ארצה וחודשיים לאחר עלייתו החל להיות משתתף קבוע ומסייע בעריכה בשבועון "הפועל הצעיר". במקביל לעבודתו ב"הפועל הצעיר" כתב רומנים וסיפורים הקשורים בחוויות הקשורות בעלייתו. ב 1913, נשא לאישה את חיה ברוידא, וב 1914, נולד לו בנו היחיד אורי ניסן. בשנים 1915 – 1917, היה מורה בגימנסיה הרצליה, ועם גרוש תל אביב, במרץ 1917, יצאה המשפחה למסע של נדודים ותלאות, בין עין גנים, כפר סבא, גן שמואל, זכרון יעקב, חיפה ומרחביה. ב 1918 חזרה המשפחה לתל אביב וברנר חזר ללמד בגימנסיה הרצליה. ב 1920, נפרדו חיה וברנר. חיה יצאה לברלין ללמוד שיטות חדשות בתורת גן הילדים וברנר עבר למחנה "גדוד העבודה" במגדל שם שימש מורה לעברית לחברי הגדוד, תוך כדי עריכה ותרגום של כתבי יוסף טרומפלדור. ב 1921, עבר לתל אביב והתגורר בבית משפחת יצקר באבו כביר. במאי 1921, פרצו מאורעות ביפו, וקיימת הייתה סכנה ליושבי הבית באבו כביר. היות שכך, הוצע לברנר בלבד להתפנות ממקום זה, אך הוא סירב מאחר ולא היה מקום ברכב הפינוי לשאר יושבי הבית. ברנר נרצח ב 2 במאי ביחד עם בני המשפחה, והסופרים צבי שץ ולואידור. אישיותו השפיעה על דרכם של פועלי ארץ-ישראל שקראו קיבוץ על שמו ורחובות ברחבי הארץ. (לקסיקון האישים עמ' 111, העלייה השנייה אישים עמ' 104 – 114)

מרדכי בן הלל הכהן (1856 – 1936)

נולד ברוסיה, מראשוני "חובבי ציון", עסק בהרחבה בסחר עצים, וביקר בארץ בשנים 1889, 1891. הכהן השתתף בקונגרס הציוני הראשון והיה היחיד שנאם בעברית. לאחר גל הפרעות ב 1905, הוא היה מראשי הוועד לנפגעי הפרעות. הכהן עלה ארצה ב 1907, התיישב ביפו והצטרף לעסקני היישוב החדש. הוא היה אחד משישים מייסדיה של תל אביב, ושילב עסקנות ציבורית ותרבותית בפעילות מסחרית. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה הצטרף ל"וועד להקלת המשבר" בראשותו של דיזנגוף. בשישים שנות פעילותו הספרותית פובליציסטית בלט הכהן בכתיבת זיכרונות על חיי ישראל ברוסיה וביומן "מלחמת העמים" אותו רשם במשך כל תקופת מלחמת העולם הראשונה. יומן זה מהווה אחד המקורות החשובים על תקופה זו. (לקסיקון האישים עמ' 170, העלייה השנייה אישים עמ' 70 – 73)

מאיר דיזנגוף (1861 – 1936)

נולד בבסרביה, למד באוניברסיטת פאריס וסיים אותה כמהנדס מכונות. ב 1905, עלה ארצה, ממייסדי "אחוזת בית", ראש וועד תל אביב הראשון, ראש העירייה מ 1911 עד יום מותו. בימי מלחמת העולם היה ראש וועד ההגירה ובסוף המלחמה ניהל את פעולות העזרה ליהודי ארץ – ישראל. (לקסיקון עמ' 252)

גירוש תל אביב, יעדי הגירוש

בשנים 1914-1918 שנות מלחמת העולם הראשונה, הורע בצורה משמעותית מצב היישוב היהודי בארץ. תושבי ארץ-ישראל היהודים, שהשאירו בידם את אזרחותם האירופית, נחשבו לאזרחי מדינות אויב. מאחרים שרכשו לעצמם את האזרחות התורכית לא נמנעו גירושים בתוך הארץ ומחוצה לה. ההתקפה הבריטית על דרום הארץ בינואר 1917 החמירה עוד יותר את יחסו של השלטון העות'מאני כלפי היישוב היהודי. גזירת הגירוש הראשונה ניתנה ב 1914 אז גורשו והיגרו למצרים חלק גדול מיהודי יפו ותל-אביב. במרץ 1917, נותרו בתל אביב כ 5.000 נפשות לערך, אלה היו מדלת העם, שהיו תלויים בעזרה ציבורית. בהן אלמנות, יתומים וזקנים גלמודים. כותב דיזנגוף: גם בעתות שלום התקשו לדאוג לעצמם. כמחצית מעשרת אלפים נפש שהוגלו היו גם בימי המלחמה חולים ומשפחות שבעליהן נשארו בחו"ל. והגירוש, שהפסיק לגמרי את החיים האקונומיים, הוסיף עליהם גם את אלה שהיו משתכרים בצמצום למחיתם היו ביניהם גם אנשים שהתרוששו עקב המצב המלחמתי, כמו בעלי בתים וסוחרים גדולים.

בערב פסח תרע"ז (1917), הוטלה גזירת גירוש על יהודי יפו ותל-אביב. על המגורשים היה לפנות את בתיהם ולדאוג בעצמם לאמצעי תחבורה שיובילום למקומות שנקבעו מראש על ידי השלטונות. באותם ימים, הייתה זו משימה קשה ביותר, מאחר ורוב בהמות העבודה והעגלות הוחרמו על ידי השלטונות לצורכי המאמץ המלחמתי. על המגורשים נאסר לגלות לירושלים, ולא נותרה בידיהם ברירה אלא לפנות למושבות הגליל, לטבריה, לצפת ואף לדמשק. כשלושת אלפים גולים מצאו מקלט בצפון הארץ והשאר גלו לפתח תקווה, כפר-סבא, חדרה, זכרון יעקב וכפר הנוער מאיר שפיה. וועד ההגירה המרכזי לקח על עצמו לטפל בתושבי ארץ-ישראל ובפרט במגורשים. אך לא כל המגורשים היו תלויים בו. המבוססים יותר, נעו בכוחות עצמם צפונה ודאגו לעצמם לדיור חליפי במושבות הגליל והשומרון. בתל אביב, על פי עדותו של דיזנגוף, נותרו המעמדות החברתיים-כלכליים הנמוכים יותר שגם בעתות שלום, היו תלויים במוסדות התמיכה הציבוריים. לצערי, המסקנה המתקבלת היא, שככל שמעמד המגורשים היו נמוך יותר, מנת הסבל שלהם הייתה רבה יותר.

כפר סבא; דיור למגורשים

בין מגורשי תל אביב היו שהחליטו לנדוד צפונה "מפני שלא חפצו להגלות פעמיים והתרחקו מהמלחמה ומאורעותיה" (קליונר עמ' 5). אך בדרכם התעכבו בתחנת הרכבת ראש אל עין "חיכו לרכבות ימים אחדים, רעבים וצמאים, היו שוכבים תחת השמש הלוהטת". (שם) קליונר שראה את עצמו כמזכיר ו"מוציא לפועל של וועד ההגירה" מיהר לביתו של א. לב, (אין אנו יודעים מה היה תפקידו), מפתח תקווה "זשפכתי לפניו את כל יגוני וכן גם לבו נמס כדונג לפני אש. מה לעשות שואל אותי הזקן החביב". קליונר הציע שהזקן ייתן בידו "לירות אחדות ואקנה בהן איזה שקים לחם

ות"ז, (תפוחי זהב) ורצתי לראש אל עין". את הלחם והפירות חילק למגורשים לפי רשימה שהייתה בידו. (שם עמ' 6) בין המגורשים היה גם יוסף צבי פאלק, שעוד לפני שהמגורשים הגיעו לפתח תקווה, הוא הלך למקום מגורים לדאוג למקום מגורים למשפחתו, ללא הצלחה. מכיוון שפתח תקווה הייתה מלאה מגורשים ולכן לא נמצא לו ולמשפחתו מקום בבתי המתיישבים אלא רק בבתי האריזה שבפרדסים. כותב פאלק: "זלא מצאתי שום מקום לשכור, כי פ"ת היה מלא על גדותי. וראיתי את כל אנשי פ"ת הנכבדים עסקו בכל לב ונפש להכניס המגורשים, ולעשות מקום לכל משפחה שתבוא לפ"ת. רב תודה להם על זה" (פאלק עמ' 11) קליונר, אף הוא מגורש, שישב בכפר סבא, אינו מתייחס לתושביה, לעומתו, פאלק מלין על תושבי המקום: קוראי היקרים, התחשבו שבאנו לכפר סבא, מקום בתים ורפתים, איזה מקום הכינו עבור נפשות הנשברים, עבור האומללים אשר כל אחד ישב בעירו כבעלי בתים חשובים, ועכשיו נגרשנו כצוענים, ככלבי שוק נודדים וכמטורפים. הכין הוועד משום עבור הנשמות הערטילאין... באנו לכפר סבא, והתושבים משם לא יצאו אפילו מפאת ביתם. החפצים הונחו על המגרש הגדול שתחת המושבה, נחנו מעל הדרך ואחר כך התייעצנו לעשות סוכות מענפי קאליפטות. (פאלק עמ' 16). ואכן, סמוך למושבה הייתה חורשת עצי אקליפטוס, אך כאשר החלו המגורשים להכין את סוכותיהם באו אליהם אנשי המושבה וביקשו מהם להכין את סוכותיהם רחוק ככל האפשר: "על ההר, רחוק מהמחנה כמו מצורעים... באזהרה חמורה שלא ליקח עצים וסכך מהיערים שאצל המושבה... צעקתי שומו שמיים. מקום אשר הם היו צריכין לבוא לעזרתנו לעשות הסוכות האלו, וגם כל אחד היה צריך לאמור לכל אחד מהמהגרים עשה סוכתך אצל ביתי ובחצרי, לא בשדה ועל ההר מקום אשר הרוח וסערה שולט בשם, וגם רחוק מהמים ומהשוק, מהרופא עוד מכבידים עלינו בגזרות האלה... (שם עמ' 16 – 17)

ומוסיף מאיר דיזנגוף: הבתים והחורבות יחד על הצריפים החדשים, שהוקמו שם, לא הספיקו כדי הקהל הצפוף הזה, - ובימות הגשמים הוכרחו להתגולל באוהלי סמרטוטים ובסוכות של חריות שטפלו בטיט, ונוספו עליהם גם חיילים חולים ונחשלים שהביאו עמיהם... (דיזנגוף עמ' 115)

בעיית המים בכפר סבא

במשך כל התקופה בה שהו המגורשים בכפר-סבא, לא נמצא פתרון הולם לבעיית המים. אמנם הייתה במקום באר שספקה מים לתושבים, אך עם בוא מאות המגורשים, נוצר מחסור חמור במים לכביסה ולניקיון הגוף. כדי להקל על המצב, החליט וועד ההגירה הארצי, להביא משאבת מים ממונעת מתל-אביב באמצעותה יישאבו מים, מתוך הבאר המקומית. אך כאשר אי אפשר להפעיל את המשאבה בצורה מכאנית, היה צורך בפועלים שיפעילו אותה בצורה ידנית. הפועלים היו מקרב המגורשים שעבדו בשכר, ונראה שבעיית המים מצאה את פתרונה. כך, שבימי הקיץ של שנת תרע"ז, (1917) היו במקום מים לניקיון הגוף ולכביסה והקיץ עבר ב"שלום". על פי עדות קליונר מתו "דק 9 נפשות". אך עם בוא החורף, הצבא התורכי השתלט על מקורות המים, ובעיית המים נעשתה לשאלת חיים לכל

תושבי בכפר סבא. (עמ' 13 – 14) כותב שלוש: בערב חג הסוכות קרה המקרה ונתקלקלה מכונת המים בבאר במושבה... השעה הייתה שלוש ומחצה. המהגרים באו: אנשים נשים וטף, כל אחד ודלי בידו, לשאוב מים בשביל לבשל ולהתרחץ. הסתכלתי במחזה הזה ומה נדהמתי בראותי כיצד באו שני תושבים מקומיים וגירשו את המהגרים ונתנו מקודם לשאוב מים לתושבי המקום מבלי להנהיג תור לכולם באין הבדל. וכשזכה המהגר לגשת למכונת המים הפריעו בעדו וביכרו עליו את התושב המקומי, עד שהתערבתי בדבר ולא נתתי להם לעשות את זה. דבר זה יישאר לדיראון עולם על היחס הגרוע שהראו האנשים למהגרים האומללים. (שלוש עמ' 239)

מחלות ותמותה בכפר סבא

המגורשים היו חסרים תנאי חיים בסיסיים. הבישול והאפייה נעשו בחוץ, הצרכים נעשו ב"בתי כבוד" מפח, שהוקמו על ידי וועד ההגירה, אך עם בוא התורכים למושבה גם אלה נלקחו על ידיהם. האנשים עשו את צורכיהם ליד אוהלי הענפים, ומצב הסניטציה היה בלתי נסבל, שעד מהרה ייתן את אותותיו בהתפשטות מחלות מדבקות. כותב יוסף צבי פאלק: *בין כה וכה נתפשטה מחלת הטיפוס בין המהגרים והתחילו לסבול רעב הרבה, ומתו כל יום שמונה עשר נפשות... וגם אני נחליתי ר"ל במחלת הטיפוס ונפלתי למשכב. כמעט חודשים הייתי חולה מסוכן ושכבתי ממש כאבן דומם... ואנכי לא אזכור כלל מה שהיה עמי... הוא קיבל טיפול מד"ר סלור הרופא המקומי. שהיה "בזריקות ובקריסטידען". (זרוקות וחוקנים, פאלק עמ' 41). פאלק זכה לטיפול מסור מצד בני ביתו והצוות הרפואי שהיה במקום. אך מיד עם החלמתו, חלתה רעייתו שלא זכתה לטיפול נאות. למושבה הובא רופא חדש, הד"ר פייגנבוים, ונוצרה חלוקת עבודה בינו לבין הד"ר סלור שטיפל קודם לכן באבי המשפחה. סלור היה אחראי על בית המרקחת, ואילו פייגנבוים צריך היה לבקר את החולים במקומות מגוריהם. כותב פאלק על סלור: *שהיה "עם המהגרים כאב לבנים". ואילו "הד"ר פייגנבוים, לא התחשב כלל עם המהגרים. כמה פעמים בקשתי ממנו שיבוא לבקר את אשתי המסוכנת והבטיח לי שיבוא, והלך ויותר משמונה ימים שלא בא כלל לביתי. ואנכי בכל יום רצתי אחריו וכמעט בכיתי לפניו ולא בא... יום אחד ראיתי שהיא מסוכנת ר"ל, הלכתי לקרוא לו ולא חפץ לבוא. עוד כעס עלי וגרש אותי מפניו ואמר, לכו לכו, אל תפחדו לא תמותו, ולבסוף לא בא". (פאלק עמ' 41). להערכתו רופא זה היפלה בין החולים. כוח העזר, ה"בתולה לצדו", הכינה את רשימת החולים להם נדרש. אך "לחולה אחד שלוש פעמים ביום ולאחד הלך פעם אחת לשלושה ימים". בערב שבת כ"ה באדר תרע"ח (1918) הלכה לעולמה לאה אסתר רחל, אשת ר' יוסף צבי פאלק. אך רק "זבעת יציאת נשמתה בא הד"ר הנ"ל ועשה לה זריקה, ולא הועיל כלום, באמת רציתי לרוצץ את מוחו, אבל התאפקתי מרוב צערי ומרירות נפשי... עוד קבר בכפר סבא הארורה שאכלה יותר משני מאות ושמונים נפשות ממהגרי יפו, כמעט כולם צעירים וצעירות ובינוניים" (שם עמ' 42). יחסם המתנכר של אנשי המושבה בא לידי ביטוי גם בהכנות לקראת חג הפסח תרע"ח (1918).**

בעיית המזון, מצות לפסח

אותו זמן, הייתה המושבה לזירת קרבות בין התורכים לאנגלים, אנשים נהרגו מהפצצות, והחיילים התורכים שגם הם היו רעבים חמסו מכל הבא ליד ובפרט מצרכי מזון. הפסח המתקרב עורר דאגה בקרב המגורשים, מהיכן ישיגו מצות לחג. וועד ההגירה החל לעודד את המגורשים לעזוב את המקום, מאחר ולא הייתה בידו יכולת לספק להם עגלות, הציעו הם ש"לכו רגלי, וכעס מאוד... ימי הפסח משמשין ובאין, ולהביא מצות אין שום תקוה, והוועד הדביק מודעות שלא יתנו מצות לפסח, וכל אחד יעשה הישר בעיניו, כי הקולוניסטים אינם חפצים ליתן עגלות להביא מצות עבור המהגרים" סמוך לחג הפסח ביקר דיזנגוף במקום, אך שום פתרון מעשי לא היה בידו אלא נבואות זעם: "תקחו את רגליכם על גבכם ותברחו מפה רגלי, כי אין עגלות להביא לכם אוכל ומצות, חו"ח תמותו כולכם ברעב. שאלנו אותו ומה עם החפצים רכושנו? אמר, תקחו עצי גופרית ותשרפו את כל החפצים כי בין כך ובין כך יגזלו האנשי צבא החפצים..." תקוות שווא, עוררו העגלות שהגיעו מזכרון יעקב ש"הביאו חומצה על פסח ושתי תיבות מצות. שמחנו מאוד הנה מצות. אבל לשוא הייתה שמחתנו. שאלנו, את יצחק למי המצות? לא עבור המהגרים, ענה, זה עבור הועדניקים. ועבורנו? עבור המהגרים יחלקו חומצה..." (שם עמ' 45 – 46) החומצה לא פתרה את בעיות הרעב והמזון. פאלק מתאר את הרעב: "אני לבדי הציקני הרעב מאוד, וגם הילדים צעקו ללחם". הוא מתאר משא ומתן עם שכן שהשיג לחם, ו"יום אחד הוציא אחיו של אדון סלאר לחם, כששה אנסעס, מעופש ויבש והכריז: מי חפץ לקנות לחם. תכף ומיד באו ורצו מכל עברים אנשים ונשים וטף וצעקו ללחם, עד שהוכרח לחתוך הלחם חתיכות... וכך נאכל הלחם מעופש ומנוקד, והילדים אכלו אותו כמו לעקאת. (סוג של עוגיות). ובפסח רוב המהגרים הוכרחו לאכול חמץ... ומי אשם בזה... אחרי שבזכרון אכלו האיכרים שלושה מחדשים אחרי הפסח מצות, ובכפר סבא סבלו כל כך הרבה וממש גוועו ברעב. עתידין אתם לתת דין וחשבון על זה". (שם עמ' 47)

במאי 1918, הייתה הפגזה בריטית קשה, על המושבה, אנשים נהרגו ובתים נהרסו. לפיכך, הוחלט לפנות את כפר סבא מכל תושביה והמגורשים שהתגוררו בתוכה. וועד ההגירה המרכזי בשיתוף פעולה עם השלטונות החלו בפינוי כל יושבי המושבה ולהעבירם צפונה למושבה חדרה.

מגורשים בכפר סבא, נתונים:

בקיץ תרע"ז (1917) הגיעו לכפר סבא בין שש מאות מגורשים ל 750 מגורשים.

אחרי גירוש פתח תקווה היו במקום כ 1.500 נפש.

היו שעזבו את המקום ומספר המגורשים עמד על 1.300 נפש.

בראשית הגירוש נפטרו בכפר סבא 9 נפשות.

במשך חמשת חודשי החורף נפטרו, כתוצאה ממחלות 239 נפשות בסך הכל נפטרו במקום 248 נפשות (קליונר עמ' 75) ביניהם 3 הרוגי ההפצצות.

המושבה חדרה כקולטת המגורשים

מהגר או יותר נכון מגורש נוסף, שלאחר נדודים הגיע לכפר סבא, היה יוסף חיים ברנר (1881 – 1921). הוא גורש עם משפחתו, אישה וילד פעוט, בגירוש תל-אביב הראשון ב 28.3.1917, ועבר ביחד עם חלק מתלמידי הגימנסיה, למושבה שפיה, משם נדד למושב עין גנים. עם גירוש פתח תקווה, ב 12 בדצמבר 1917, עברו ברנר ומשפחתו למחנה אוהלים בכפר סבא, שם שהו במשך כל החורף הקשה של 1917 – 1918. (ברנר, עוד דברי זכרונות) יש הטוענים, (אניטה שפירא) שבניגוד למגורשים אחרים הצליח ברנר לשכור חדר אצל אחד האיכרים ב"מושבה שכוחת-אל", ששכנה על קו התפר בין אזור השליטה הבריטי לאזור השליטה התורכי. "ברנר הסתגר והתחמק מחברת אנשים, ואף נימנע להירתם לשום פעולה תרבותית במושבה. את זמנו בילה בחברת בנו". (שפירא עמ' 293) ביטוי ספרותי, על הנעשה במושבה כפר סבא, השפעת הגירוש על המגורשים וההגליה לחדרה. מוצאים אנו ביצירתו הספרותית של ברנר: "המוצא רשימה מהעבר הכי קרוב" שהתפרסמה סמוך להתרחשות האירועים בשנת תרע"ט (1919). ביצירה זו, הוא מכנה עצמו "המורה הזקן". הוא מספר שכאשר הוא הגיע לחדרה יצא מיד לנהל משא ומתן עם וועד המושבה בדבר קליטת המגורשים, שחננו בשטח פתוח בחום היום ובקור הלילה. הישארותם מחוץ למושבה, נבעה מחששם של אנשי חדרה מכינמת ומחלות מדבקות אחרות שנשארו עמם המגורשים. גם וועד המושבה לא היה ער לקליטת המגורשים במושבה. כותב ברנר: "בית-וועד המושבה ששם נחתכו גם עניני ההגירה, היה סגור. שעה שהוא עומד פה לפני הדלת הסגורה..." אמר ראש הוועד: "סדרתי שלא יתנו להם להכנס למושבה, מבלי דזינפקציה קודמת... בכלל אלה ילכו ישר הלאה ואין להם מה לעשות במושבה..." (המוצא עמ' 200) חברי הוועד הצטיירו בעיניו כ"דוצחי נפשות כולם?! איכה היו הלבבות לאבן? כלה ונחרצה? חזר המורה וקפץ לתוך דבריהם – הם נשארו תחת כיפת השמים?... ואנחנו נוכל לאמור: ידינו לא שפכו את הדם הזה?! בנוסף לוועד ברנר מאשים את המגורשים עצמם בחוסר נטילת אחריות על גורלם.

ומה יהיה? מה יהיה? הם כולם, השבורים, הרצוצים, הרעבים, הערומים, החולים במחלות מדבקות, יבואו, יופלטו מן הרכבת וישכבו כאן מתחת לכיפת השמיים, מאכל לחורב-השמש ביום ולקרח ולטל בלילה, מאכל לקדחת-המקום, הקדחת הירוקה.... שבירי חרס, שאינם יכולים לזוז ממקומם, שאינם מוכשרים לעשות בשביל עצמם דבר, שום דבר... מי יאכילם? מי ישקם? מי ירפאם? מה יהיה? (המוצא עמ' 197) "עשרות חולים חדשים יום יום ולא הייתה שום כתונת להלביש אותם ולא סדין לפרוש תחתיהם.... אבל הם הלא רגילים... אמר אחד האיכרים... הם בלו כבר חורף שלם בכפר

סבא". למעשה לא התנהל כל משא ומתן עם וועד חדרה, וזאת: מכיוון שלא עשו להם דזינפקציה, אין אנו יכולים לבוא אתם בשום מגע ומשא... פקודת הרופא היא... התנצל ראש המושבה.

- אם כן צריכים אתם לפחד גם מפני... שהרי אני הייתי אצלם ולא עשיתי דזינפקציה... וכל המקרובים אתי!... צרח מורה-הפועלים הזקן.

- ומה החכמה? באמת אסור היה לו לבוא הנה...

עדות נוספת על יחסם של אנשי חדרה מוצאים אנו היא של המגורש מרדכי בן-הלל הכהן, איש וועד ההגירה הארצי, מתאריך ב' בתמוז תרע"ז (22.6.1917), הוא כותב:

הלילה לנו בחדרה. במושבה הזאת התישבו רק משפחות מספר מן המגורשים, כי הקדחת החדרית אינה מושכת אליה תושבים חדשים... בחדרה התישבו אך מעט וגם זה לדירת ארעי ולא בקביעות. בקושי באו אחדים מעסקני המושבה להראות פני דיזינגוף (ראש וועד ההגירה)... עסקני חדרה אוהבים לעבוד בעניני צבור גדולים, כמו פרוצסים גדולים והלואות גדולות שאפשר להוציא הוצאות מיוחדות ומלוני ומתת שוחד. אבל עבודה צבורית תמה ופעוטה, כמו ועד ההגירה ודאגה לגולים – את זה הם מוכנים למסור לידי המורה ולידי נשים עסקניות. סכומים לעזרה קבצו אך מעט לפי הערך, ובנוגע להלואות, הנה הלואות ביבול, בחטה או בדורה המה ממאנים בכלל לתת, באמרם שיבול השנה לא עלה יפה, ואין להם מותרות מן הגורן;...מה רב טובם ומה גדולה צדקתם של בני חדרה... (בן הלל הכהן, מלחמת העמים עמ' 636 – 637)

בין מגורשי כפר סבא היה גם יוסף צבי פאלק. הוא יצא עם שיירי המטען שלו "חפצים, תיבות ודהיטים במרכבת ברזל". בדרכו לחדרה עבר בדרכו בכפרים ערבים דרך משמרות הצבא התורכי וחייל אחד נענה למצוקת משפחתו: "בדרך היה קר מאוד והילדים צעקו ללחם, ואין לקנות. היה נס מן השמיים, בא איש צבא אחד והביא איזה לחמים קטנים למכור, כאחד בשלושה בישלוקס. נפלנו עליו כמציאה רבה. כ"א (כל אחד) פרוסת לחם וחלקנו לילדים רק להשקיט את רעבונם" (עמ' 53) כאשר נכנס פאלק למושבה בכדי להיפגש עם קרוב משפחתו הוא נתקל באחד התושבים:

כשבאתי למבוא המושבה, פגע בי צעיר אחד ושאלנו, אתה מהגר מכפר סבא? כן, עניתיהו. אמר לי, אין לך רשות לבוא להמושבה בלתי שתעשה דיזינפקציע ולהחליף בגדום אחרים. אמרתי לו, אין לי בגדים אחרים. אמר, אם כך תחזור למקום שבאת. אמרתי, אנחנו ברוך השם מזלנו משובח, מכפר סבא גרשונו, ופה לא יניחונו לכנוס, אנחנו מאושרים. (פאלק עמ' 53) פאלק שב לבני משפחתו שישבו מחוץ למושבה חדרה, כל משפחה ישבה 'על דגלו, ועל חפציו, ועל הסמרטוטין שלו, כך ישבנו שני ימים ושני לילות, ביום אכלנו החורב והקרח בלילה". הוא מודה לוועד המושבה שסיפק להם: "אוכל במשך הזמן שישבנו שם, ואשר השתדל שיביאו עגלות למקום אשר כל אחד בחר לו. כי היו מהמהגרים אשר לא חפצו ליסע לזיכרון, הוליכו אותם למושבה חדרה". (עמ' 53 – 54) מעיד קליונר איש וועד ההגירה שגלה לחדרה ביחד עם המגורשים והמשיך לדאוג להם כל זמן ישיבתם

בחדרה. "חלק מהמהגרים שישבו בכ"ס נסע הגלילה, וחלק לזכרון יעקב ובשש מאות נפש באו לחדרה ונוספו על אלה שישבו שם מקודם, היותר אמידים, מאיכרי פ"ת שבאו שמה תיכף אחרי הגירוש ואחדים מבני יפו. בס"ה מספרנו שמה כ 730 נפש" (קליונר עמ' 69)

מגורשי תל אביב והמושבות ישבו בחדרה כשישה חודשים. חלקם, האמידים מתוכם ואלה שהיו להם בני משפחה בחדרה, התגוררו בדירות שהושכרו להם, אחרים, התגוררו באורוות ובאוהלים. הם קיבלו תמיכת מזון מוועד ההגירה הארצי ונשות חדרה השיגו חלב למגורשים החלשים. המגורשים הבריאים מצאו עבודה בחטיבת עצים ביער חדרה ואיכרי כפר סבא המגורשים עבדו בתור שומרים ופועלים חקלאים. (שם עמ' 70). כותב קליונר: גם אני גרתי באוהל ולפעמים קדחנו, אבל הפחד כמו בכ"ס לא העיק עלינו, וחיינו חיים פחות או יותר נורמאליים כביכול". (עמ' 69) במקום נפתח בית חולים כדי לטפל בחולי הקדחת אך פרט לשני נפטרים כל החולים הבריאו. בידינו מצוי פרסום "חדרה מאה שנה ועוד..." שניתן לי על ידי מוזיאון החאן בחדרה. חרף כל מאמציי, לא מצאתי בו כל אזכור על מחצית השנה בה התגוררו מגורשי תל אביב במושבה, כן, עובדי הארכיון גם פסלו את רשימתו של ברנר כלא מהימנה.

זיכרון יעקב

יוסף צבי פאלק בחר לעזוב את חדרה ונסע עם מגורשים אחרים ב 13 עגלות לכיוון זיכרון יעקב. גם שם, כמו בחדרה, המגורשים לא הורשו להיכנס למושבה בטרם הם ורכושם יעברו חיטוי. הד"ר הלל יפה (1864 – 1936) שהיה רופא המושבה הורה בנוסף לחיטוי הגוף "לגלח את כל ראשי המהגרים, זקנים וגם נערים, בחורים וגם בתולות, טף ונשים... כי כך הייתה הפקודה ואין לשנות. כי כל איש (ובפרט הצעירות אשר לא חפצו לגזוז את שערות ראשן היפות והנקיות) לא יתנו לו לאכול, וגם ענוש יענוש. על כן מה היו יכולים לעשות המהגרים האומללים אשר כאין נחשבו בעיניהם וגם בעיני עצמם. בעל כורחם ענו אמן וגזזו אותם כצאן. גם הצעירות נגזזו שערות ראשן בעל כורחן, והיו בכיות ויללות בעת הגזיזה... ובאמת היו ראשיהן נקיים וגם בזיון גדול היה לצעירות מזה, אבל כך יצאה הגזירה והחוק, ואין להרהר אחריה. (פאלק עמ' 54-55) אנשי זכרון יעקב עזרו במלאכת החיטוי ולאחר מכן, הוליכו את המגורשים אל היקב שם פינו מקום לשהייתם. בזכרון יעקב היו לפאלק בני משפחה שקיבלוהו במאור פנים ועזרו לו למצוא מקום מגורים. לאחר מאמצים רבים הוא שכר "חדר טוב" והחל לפרוק את חפציו. "ב"ה שמחנו בחלקנו, רק השמחה לא ערבה לנו, כי עקרת הבית חסר לנו, אבל צדיק ה' בכל דרכיו". (עמ' 56). כאשר החל לפרוק את חפציו התברר לו שבטלטולי הדרך רוב רכושו הלך לאיבוד והוא ביקש לחזור לכפר סבא ולבדוק האם חפציו נשארו במושבה. בקשה זו עוררה את זעמו של הד"ר יפה שהבטיח לו שחפציו יובאו, "ולא נסעתי והלכנו כל חפצי לטמיון". (עמ' 57) בזיכרון יעקב פקד את פאלק אסון נוסף. בתו ונכדתו חלו בקדחת. מאחר

והבת סבלה מחום גבוה לא יכולה הייתה ללכת לקרוא לרופא. היא בקשה מהשכנה, תמורת תשלום, ללכת ולקרוא "להד"ר הלל יפה להילדה כי שכבה ממש כבול עץ ובחום גדול. הד"ר יפה לא רצה לבוא כי אמר שהוא התפטר את עצמו מלבקר המהגרים". הסתבר שהחובש ורופאה אחרת מילאו את מקומו. שלחו לקרוא לרוקח ולחובש, "הרוקח והחובש ענו למהגרים אינני הולך". לאחר מכן, נשלח אליהם ילד "מהקולוניסטען". (ממתיישבי זיכרון יעקב). "כששמע ילד מהקולוניסטען דץ תיכף ומיד, אבל אחר הזמן שבא כבר נסתלקה הילדה הנשמה הטהורה של מהגרת. תבינו איך התחשבו עם המהגרים, היו אנשי סדום, הוי אנשים רעים רוצחי נפשות... (עמ' 60 – 61) הסב האומלל ניסה בכל המאמצים לטפל בבתו השכולה חולת הקדחת. מאחר ולא מצא עגלה שתיקחנה לבית החולים נשא אותה הוא על כפיו. בדרכם הם נפלו "כמעט נהרגנו שנינו". בבית הפתוח נשארו הילדים לבדם. פאלק השאיר את בתו בבית החולים ואץ לביתו. מה רבה הייתה תדהמתו שנכח מה הייתה קבלת הפנים שזכה משכניו התימנים. (הגיעו לזכרון יעקב ב 1912), רוקנו את ביתו. "באתי לביתי ומצאתי את הבית פתוח וכל החפצים מושלכים ארצה ואין שום כלי בבית, כי כל השכנים התימנים, כל אחד לווה כלי, והשתמש בבית... בקיצור גזלו וחמסו אותי מכל עברים, כי תמיד היו החפצים הפקר, מרוב הצרות ואסונות ופגעים רעים שהיו לי מכל צד". (עמ' 60)

מפאת מצוקת הדיור בזכרון יעקב, נאלץ פאלק לפנות את ביתו הזמני, הרפת, היות שבעל הדירה היה זקוק למקום כדי לאכסן את התבואה משדותיו. במקום שררה אווירה של תקווה, "כי דברו הרבה כי קרובה ישועתנו לבוא". הבריטים כבר כבשו את דרום הארץ, ולכן פאלק החליט לא לנדוד צפונה לחיפה ולחפש מקום מגורים. הוא היה מוכן לשלם כל סכום ובלבד לגור בתנאים אלמנטאריים. "ולא מצאתי. הקומוניסטים ישבו כל אחד בהרחבה בארבעה חדרים ולא חפצו להשכיר, והתחשבו עם המהגרים כמו שאינם מבני אדם. ואם אחד היה לו חדר להשכיר היה חפץ על זה ארבעים פראנק לחודש בלי בית המבשלות". לבסוף מצא בית מגורים שכמעט הביא אסון על משפחתו. היה חדר ביחד עם שותף, ללא מטבח וללא שירותים. השירותים היו בחוץ ובכדי להגיע אליהם היה צריך לרדת שמונה עשרה מדרגות ללא מעקה. סכנה גדולה הייתה בעת חשיכה, כאשר נצרכו בני הבית לעשיית צרכיהם. וכך קרה, שבתו של פאלק יוכבד "נפלה מהמעקה על הארץ, והיו שם אבנים גדולים, והיה נס מן השמיים שלא נרסק אבריה. חרדתי חרדה גדולה בעת נפלה. עד שירדתי במדרגות, ולקחתי אותה על ידי כמעט שהתעלפתי מצער. בעזרת השם לא הוזק לה כלום, זכות אמה הצדקת הייתה מגנה עליה". (עמ' 61)

דרכי הנדודים של יוסף אליהו שלוש

בניגוד לקבלת הפנים האדישה (והמתנכרת), שקיבלו המגורשים בכפר סבא, בחר יוסף אליהו שלוש להגר לקלקיליה. אמנם קודם לכן הוא הכיר את אנשי הצבא, אך גם תושבי המקום עזרו לו, למשפחתו ולמאה מגורשים נוספים למצוא מקורות מגורים במקום. "הלכתי לחפש דירות, לאושרי מצאתי מכירים בין הערבים שעזרו לי וכעבור שעות מספר מצאנו חדרים לכל המהגרים". (שלוש

עמ' 246) בנוסף לשלוש התיישבו בקלקיליה עוד "כמאה וחמש-עשרה נפשות" וכעבור "שעות מספר מצאנו חדרים לכל המהגרים". הבעיה היחידה של משפחת שלוש שהחדרים שנמצאו עבור קבוצת המגורשים היו מפוזרים "במקומות שונים בכפר". לעומת התושבים שעזרו למגורשים, הצבא לא ראה בעין יפה את התיישבותם במקום וגייסו חלק מהמגורשים לעבודות כפייה לעזרה בטיפול בנשק ובו בזמן כלאו אותם בבית הסוהר. הודות למפקד הצ'רקסי שהכיר את שלוש שהיה בין האסורים, שוחררו הכל מעבודת הכפייה. שלוש הצליח להביא מכפר סבא והשכנה ספר תורה, ותרופות. התושבים מכרו לו חיטה ודורה והשאלו לו אבני רחיים לטחינתה. כן, גם הקצבים במקום דאגו לספק למגורשים בשר משחיטה כשרה. (שלוש עמ' 246 – 249)

לקראת סיום המלחמה בחודש תמוז תרע"ח (1918) חלתה אמו של יוסף אליהו שלוש, ב"מחלה אנושה... כל התאמצויותי לרפאה עלו בתוהו". כאשר נפטרה אמו שרה לבית מצליח, "כל היהודים המהגרים באו אלינו לבכותה יחד עמנו". הבעיה המרכזית הייתה מציאת מקום לקבורת המנוחה. מכיוון שהארץ הייתה עדיין במצב מלחמה לא נתנו השלטונות רישיון להעביר את גופת הנפטרת לחדרה, הנמצאת מהלך חמש שעות מכפר ג'אמל בו התגוררו בני המשפחה והמגורשים האחרים. הפיתרון שנמצא היה הקצאת שטח קרקע קטן בכפר ג'מאל ושם נקברה אמו של יוסף אליהו שלוש. ראויים לציון מנהיגי כפר ג'מאל ותושביו. שלושת השיחים ניחמו את המשפחה ובעת הלווייתה "ניגש אלי ערבי ושאלנו אם מותר לתושבי הכפר הערבי להשתתף בהלוויה. עניתי כי מותר להם, אז הודיע הערבי את דברי לתושבי הכפר... כפי הנראה נמצאו כולם מאחורי ביתי וחיכו לרישיון מצדי, כי באו כולם מקטון ועד גדול. ליווינו אותה לקבורה בבכיות הן של יהודים והן של הערבים... ישבנו כדן שבעה, ובמשך ימי האבל באו אלינו ערביי הכפר קבוצות-קבוצות לנחם אותנו, היחס הלבבי של תושבי המקום עודד אותנו מיגוננו והבלגנו על צערנו". (שלוש עמ' 257 – 258) מן הראוי לציין כי היותו של יוסף אליהו שלוש יליד הארץ, והיכרותו עם ערביי הארץ הביאוהו לתת להם יחס של כבוד, שהביא לשיתוף פעולה מצידם. בניגוד לו נהגו מנהיגי היישוב יוצאי אירופה. לדוגמא דברי דיזנגוף שהיה אותה עת "מנהיג לאומי לשעה". הכותב: חלוצי היישוב החדש, שבאו מתוך סביבה תרבותית, לא מצאו בהמונים הערביים שום בגרות ציבורית, ובכל מושבתם כיעור וזוהמה שהכריחו להתרחק מהם, להיבדל בישובים ובשכונות מיוחד ולהיות "עם לבדד ישכון ובגויים לא יתחשב". וכך בעזרת הקונסולים, נוצר היישוב היהודי כעין מדינה בתוך מדינה". (עמ' 7) גישה זו מלווה את היישוב היהודי בארץ-ישראל וצר לי לציין שגם במדינת ישראל טרם מצא שפה משותפת עם תושביה שקדמו להם בהתיישבותם בה.

סיכום

מאות מגורשים נדדו מתל אביב, למושבות השרון, השומרון, לערי הגליל טבריה וצפת ולמושבות הגליל. מאיר דיזנגוף, (1861 – 1936) מי שהיה ראש העיר הראשון של תל אביב, שימש כראש וועד ההגירה המרכזי בימי מלחמת העולם בארץ – ישראל. רשמית שיתפו וועדי המושבות פעולה עם וועד ההגירה המרכזי בדאגה למגורשים. אך באופן מעשי לא יכלו וועדי המושבות ותושביהן, המונים עשרות משפחות, לדאוג לכל צורכי המגורשים שמנו מאות אנשים. למשל, במושבה כפר סבא הגיע המגורשים לכדי 1.500 איש. לעומתם, כאשר המגורשים הגיעו למושבות, הם ציפו למאור פנים, ליחס של התחשבות ועזרה מצד תושביהם. אך אלה קצרה ידם מהושיע, גם הם סבלו ממכות טבע ומידם הקשה של הצבא והשלטון התורכי. בשנת תרצ"א (1931) ראה אור ספר זיכרונותיו של דיזנגוף "עם תל אביב בגולה, פרקי זכרונות מהעבר הקרוב". במסגרת פעולותיו הוא טיפל בכל קבוצות המגורשים והיתומים בכל אזורי הארץ. בסיכום ספרו הוא כותב את הדברים הבאים: *יותר מכל קבוצות הגולה התל אביבית סבל מחנה כפר סבא בהמונו. כפר סבא – הנקודה המופלגה והקיצונית שבדרום לאחר כיבוש פתח תקוה – שמה, בקרוב לגבול המשוחרר ולתל אביב שלנו, נהרו ונתאספו רובם של גולינו, בתקווה להיות, כאמור ראשונים לגאולה, כעבור האנגלים את הירקון. הבתים והחורבות יחד על הצריפים החדשים שהוקמו שם, לא הספיקו כדי הקהל הצפוף הזה, - ובימות הגשמים הוכרחו להתגורר באוהלי סמרטוטים ובוכות של חריות שטפלו בטיט, ונוספו עליהם שם גם חיילים חולים ונחשלים שהניחו עמהם... (דיזנגוף אינו מציין שאותם חיילים תורכים הם שהביאו את נגיפי המחלות שהפילו את רוב הקורבנות). קשה להטיל אשמה במצב הקשה של המהגרים שהגיעו למושבות, כי גורמים רבים הביאו לכך שמצבם היה כה קשה עד כדי איבוד צלם אנוש. הארץ הייתה בסערת מלחמה, צבא הממלכה העות'מאנית חמס וגזל את תושביה. רבים מצעירי המושבות התגייסו לצבא התורכי, הארבה אכל את התבואה ופירות העצים, ובנוסף לכך המושבות היו קטנות בנות עשרות מתיישבים שלא היה בכוחם לקלטו מאות ואלפי מגורשים. ומגורשים אלה, בשעת צרתם, קיוו שבני עמם יעזרו להם בשעת צרתם, יקדמו אותם ביחס חם ויפתחו את בתיהם, אך זאת לא קרה, והוכחה לכך הם דברי הזיכרונות שהבאנו לפניכם. יוצא דופן הוא יוסף אליהו שלוש, יליד הארץ שהכיר מקרוב את נציגי השלטונות וערביי ארץ ישראל. שהוא בניגוד לדיזנגוף כיבד את תושבי הארץ, את שפתם ואת תרבותם. וכך זכה ליחס מועדף לו, למשפחתו ולקבוצת המגורשים שהצטרפו אליהם.*

ביבליוגרפיה

לקסיקונים

שביט יעקב (ואחרים), לקסיקון האישים של ארץ-ישראל, 1799 – 1948, תל אביב עם עובד, 1983

מקורות ראשוניים

בן-הלל הכהן מרדכי, מלחמת העמים, ירושלים, יד יצחק בן-צבי, תשמ"א

ברנר יוסף חיים, כל כתבי י.ח.ברנר, תל-אביב, א.י.שטיבל תרצ"ז

דיזנגוף מאיר, עם תל-אביב בגולה, תל-אביב תרצ"ה

פאלק יוסף צבי, הגרוש; ימי שני חיי, ירושלים, 2003

קליונר מנחם י, מגלות כפר-סבא קורות הגולים בכ"ס תרע"ז – תרע"ח, יפו, תר"פ

שלוש יוסף אליהו, פרשת חיי, תל אביב, 2005

ביוגרפיות

צחור זאב, (עורך), העלייה השנייה, אישים, ירושלים, יד יצחק בן-צבי, תשנ"ח

שפירא אניטה, ברנר סיפור חיים, תל-אביב, עם עובד, 2008